

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมือง มีทฤษฎี แนวคิด และการวิจัยที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ วิวัฒนาการของเมือง ระบบโครงสร้างของเมือง รูปแบบทางทัศนภาพของเมือง และแนวคิดในด้านการอนุรักษ์และพัฒนาเมือง

แนวคิดในด้านวิวัฒนาการเมือง มีการเสนอว่าเมืองนับเป็นวิวัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ จากการก่อรูปเป็นชุมชนและเติบโตขึ้นเป็นลำดับ จนสามารถเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนระหว่างพื้นที่ที่เป็นชุมชนเมืองกับพื้นที่ที่เป็นชนบท การก่อรูปของเมืองเป็นการรวมกลุ่มของลักษณะกิจกรรมและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นประกอบกันเข้าเป็นรูปเป็นร่างชุมชน เกิดเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับกิจกรรมประเภทต่าง ๆ (พรเทพ นิมลเสถียร 2522:217) ปัจจัยที่ก่อเป็นรูปของเมือง ได้แก่

1. ลักษณะภูมิประเทศ
2. ประชากร
3. ลักษณะของกิจกรรม
4. ระบบการคมนาคมขนส่ง
5. สัญลักษณ์ของชุมชน
6. หน้าทีของชุมชน

จากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาก่อให้เกิดการก่อตั้งเป็นเมือง โดยมีภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน คือ เป็นที่ลุ่มอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำและภูเขาเป็นแนวป้องกันทางธรรมชาติ จึงเกิดการอพยพโยกย้ายของประชากรจากที่ต่าง ๆ มาอาศัยรวมกันเป็นชุมชน ซึ่งมีระบบโครงสร้างการคมนาคมเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ในชุมชน โดยมีจุดรวมอยู่ที่สัญลักษณ์ของชุมชน ซึ่งนิยมก่อสร้างด้วยวัดถุกวาว จนเหลือเป็นร่องรอยของโบราณสถานให้เห็นในปัจจุบัน การรวมตัวของชุมชนต่าง ๆ มีการติดต่อโดยการคมนาคม ก่อให้เกิดบทบาทและหน้าที่เฉพาะของเมืองส่งผลต่อรูปแบบทางผังเมืองของเมือง โดยมีโครงข่ายการคมนาคมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของเมือง โครงข่ายการคมนาคมเกิดรูปแบบของเมืองในลักษณะต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. วงกลมและรัศมี (RADIO CONCENTRIC) ประกอบด้วยถนนวงแหวนและถนนรัศมี ซึ่งมีแนวทางการพัฒนาอย่างเข้มข้นออกจากศูนย์กลางเมือง รูปร่างแบบนี้มักพบในเมืองขนาดใหญ่
2. ตาราง (RECTILINEAR) ประกอบด้วยแนวพัฒนาสองแนว ซึ่งตัดกันที่บริเวณศูนย์กลาง มักพบในเมืองขนาดเล็กมากกว่าเมืองขนาดใหญ่
3. ดวงดาว (STAR) มีลักษณะคล้ายแบบวงกลมและรัศมี แต่แทนที่จะมีถนนวงแหวนกลับกลายเป็นที่เว้นว่างแทน
4. วงแหวน (RING) เป็นลักษณะของเมืองที่โอบล้อมที่เว้นว่างขนาดใหญ่ ซึ่งอาจเป็นอ่าวหรือภูเขา หรือพื้นที่เป็นอุปสรรคตามธรรมชาติ
5. แนวยาว (LINEAR) รูปร่างของเมืองตามแนวยาว มักมีผลจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของเมือง หรือมีถนนเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวเส้นทางคมนาคมหลักซึ่งแผ่ออกไปตามแนวยาว
6. สาขา (BRANCH) เป็นลักษณะของเมืองตามแนวยาวหลายแนวซึ่งบรรจบเข้าหาแนวหลัก
7. ผืนแผ่น (SHEET) พื้นที่เมืองกว้าง ๆ ซึ่งมีความชัดเจนของรูปทรงน้อยมากหรือไม่มีเลย
8. ผืนแผ่นต่อเนื่อง (ARTICULATED SHEET) เป็นรูปร่างของเมืองที่มีศูนย์กลางชุมชนแห่งหนึ่งหรือหลายแห่ง และมีชุมชนย่อยอีกหลายแห่งกระจายตัวกันอยู่ในพื้นที่
9. เมืองบริวาร (SATELLITE) คือ กลุ่มของชุมชนเมืองขนาดเล็กเคียงกันกระจายตัวอยู่รอบเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่หรือเมืองแม่ (SPREIREGEN, 1965)

รูปร่างของเมืองแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมามีความเกี่ยวข้องกับหน้าที่ของเมือง ซึ่งแต่ละแบบมีข้อแตกต่างในด้านการสัญจร ที่เว้นว่าง ตลอดจนความชัดเจนของขอบเขตย่าน การผสมผสานของที่เว้นว่างและกลุ่มอาคารก่อให้เกิดความแตกต่างของรูปแบบ (PATTERN) ความละเอียดอ่อน (GRAIN) ลักษณะพื้นผิว (TEXTURE) ของเมือง ทำให้เมืองมีเอกลักษณ์เฉพาะจากองค์ประกอบของสำรูป (IMAGE) ดังนี้ (LYNCH ,1973)

1. เส้นทาง (PATH) หมายถึง ช่องทางสัญจร เส้นทางทางการติดต่อของชุมชนหรือแนวทางสำหรับการเคลื่อนที่ภายในเมือง ได้แก่ ถนน ตรอก ซอย ทางเท้า ทางรถไฟ ทางน้ำ ส่วนมากเป็นสาธารณะ เส้นทางนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญสามารถจะแสดงให้เห็นถึงสภาพและภูมิทัศน์ของเมืองได้ หรือเป็นช่องทางหรือมุมมองให้เห็นภูมิทัศน์เมือง

2. ขอบเขต (EDGE) หมายถึง องค์ประกอบเชิงเส้น ที่เป็นขอบเขตของสิ่งสองสิ่งที่อยู่ติดกัน ซึ่งอาจเป็นการแบ่งแยกจากกัน หรือเป็นการเชื่อมต่อกันก็ได้ เช่น ชายฝั่งทะเล กำแพงเมือง ทำให้เกิดการแบ่งบริเวณของเมืองปรากฏชัดในแง่จุดเริ่มต้นหรือจุดสุดท้าย

3. ย่าน (DISTRICT) หมายถึง ย่านหรือส่วนของเมืองที่สามารถรับรู้ได้ว่าเป็นบริเวณเดียวกัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน อาจด้วยลักษณะพฤติกรรมหรือภูมิประเทศ เป็นต้น ช่วยให้เรารู้ถึงปัญหาที่คล้ายคลึงกันหรือลักษณะกลุ่มที่เด่นชัดและทราบตำแหน่งของพื้นที่นั้น

4. ที่รวมกิจกรรม (NODE) หมายถึง แหล่งรวมของสิ่งต่าง ๆ บริเวณที่เป็นชุมชนจุดศูนย์กลาง หรือจุดอ้างอิง ที่เป็นที่ยรวมของกิจกรรม ได้แก่ สี่แยก หัวถนน จุดริ้ว มักจะมีลักษณะพิเศษที่เอื้ออำนวยให้เกิดความหนาแน่นมาก เช่น หัวมถนน สถานีขนส่ง ร้านขายของชำ มักเกิดความเคลื่อนไหว ความคึกคัก และเป็นจุดที่ต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ

5. ที่หมายตา (LANDMARK) คือ สิ่งที่ย่อมเห็นความแตกต่างได้เด่นชัด จากสิ่งแวดล้อม ใช้เป็นจุดอ้างอิงของชุมชนในการรับรู้และจดจำได้ เป็นจุดเด่นของชุมชนส่วนมากเป็นที่รวมกิจกรรมด้วย แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ

5.1 ที่หมายตาระยะไกล (DISTANCE LANDMARK) เป็นจุดที่สังเกตเห็นและอ้างอิงได้จากระยะไกล มักมีขนาดสูงใหญ่หรือเด่นเป็นพิเศษ เช่น ภูเขา หอคอย ตึกระฟ้า เจดีย์ เป็นจุดอ้างอิงได้สำหรับคนไม่ได้อยู่ประจำถิ่นนั้น เหมาะสำหรับผู้เดินทางมาเยือน

5.2 ที่หมายตาระยะใกล้ (LOCAL LANDMARK) เป็นเครื่องหมายสังเกตสำหรับคนในบริเวณนั้น ๆ

องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เมืองมีความชัดเจน (LEGIBILITY) ทำให้เกิดความประทับใจแก่ผู้พบเห็นและสามารถรู้ตำแหน่งหรือทิศทาง (ORIENTATION) และเข้าใจกายภาพของเมือง

จากการศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมือง จิงทราบได้ถึง จุดที่มีคุณค่าความสำคัญ ในการอนุรักษ์โบราณสถานและพัฒนาชุมชนเมือง คำว่า "โบราณสถาน" ในที่นี้มีความหมายครอบคลุมไปถึงทั้งโบราณสถานและอนุสรณ์สถาน ส่วนในทางกฎหมาย ได้มีการบัญญัติความหมายไว้ว่า "โบราณสถาน" หมายความว่า "อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี" โดยสรุปโบราณสถาน คือ ทรัพย์สินที่อยู่กับดิน เคลื่อนย้ายไม่ได้ มีอายุยาวนาน รูปแบบมีคุณค่าและมีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชาติ เรียกว่า โบราณสถาน ทั้งสิ้น

โบราณสถานต่าง ๆ นั้น มีอันดับความสำคัญแตกต่างกันออกไป โบราณสถานแห่งชาติ สามารถจำแนกเป็นประเภทดังนี้

1. โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ (NATIONAL HISTORIC LANDMARK)
2. อนุสาวรีย์แห่งชาติ (NATIONAL HISTORIC STATUS)
3. อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (NATIONAL HISTORIC BUILDING)
4. ย่านประวัติศาสตร์ (NATIONAL HISTORIC DISTRICT)
5. อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (NATIONAL HISTORIC PARK)
6. นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (NATIONAL HISTORIC CITIES)
7. ซากและแหล่งทางโบราณคดี (NATIONAL HISTORICAL SITES)

โบราณสถานเหล่านี้ต่างมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ต่อชาติ ซึ่งสมควรมีการอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป ตามความในมาตรา 10 และมาตรา 11 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 จึงออกระเบียบไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ 3 ในระเบียบนี้

- (1) " การอนุรักษ์ " หมายความว่า การดูแล รักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วย
- ก. การสงวนรักษา หมายความว่า การดูแล รักษาไว้ตามสภาพของเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป
- ข. การปฏิสังขรณ์ หมายความว่า การทำให้กลับสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา
- ค. การบูรณะ หมายความว่า การซ่อมแซมและการปรับปรุง ให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิม และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

ขอบเขตของการอนุรักษ์ไม่ได้จำกัดเพียงโบราณวัตถุ โบราณสถาน เท่านั้น แต่ขยายขอบเขตรอบคลุมถึงเมืองด้วย "เมือง" ในที่นี้หมายถึงพื้นที่ที่อาจกำหนดขอบเขตได้บริเวณหนึ่งอันประกอบด้วยอาคาร สิ่งก่อสร้าง ในการดำเนินชีวิตของประชาชน และสภาพแวดล้อมเกี่ยวเนื่องกับอาคาร สิ่งก่อสร้าง และการดำเนินชีวิตของประชาชนเหล่านั้น โดยพื้นที่ดังกล่าวอยู่ภายใต้ความควบคุมดูแลและการบริหารของ "ผู้ปกครอง" มีการจัดการบริหารโดยมีระบบหรือระเบียบ

เมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์เหล่านี้ จะต้องมีช่วงอายุ (LIFE SPAN) อยู่ช่วงใดช่วงหนึ่ง ซึ่งแบ่งตามช่วงอายุของเมืองได้ 4 ประเภท คือ

1. เมืองร้าง (ABANDONE/DEAD ANCIENT/HISTORIC CITY)
2. เมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้าง และนำกลับมาใช้ใหม่ในยุคปัจจุบัน
3. เมืองที่มีพัฒนาจากอดีตมาจนปัจจุบัน (LIVING ANCIENT/HISTORIC CITY)
4. เมืองที่ถูกทิ้งร้างไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และถูกนำกลับมาใช้ใหม่ในปัจจุบัน

การกำหนดขอบเขตพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ จะต้องมีการจัดทำให้แน่ชัด เพื่อประโยชน์ในการบริหารพื้นที่ในแง่การควบคุม การอนุรักษ์ การนำมาใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษา การกำหนดพื้นที่ว่าพื้นที่นั้นจะกินอาณาบริเวณรอบคลุมเพียงใด จะต้องอาศัยการตัดสินใจจากลักษณะกายภาพของหลักฐานที่ปรากฏ ประกอบกับปัจจัยการกำหนดพื้นที่อื่น ๆ คือ ปัจจัยทางธรรมชาติ ทางการเมือง ทางประวัติศาสตร์ และทางวัฒนธรรม ทางการบริหารและความคุมสภาพแวดล้อม เอาจมรวมกันหรือตัดทอนความเหมาะสมจึงจะได้พื้นที่ที่ต้องการ

การพัฒนาพื้นที่และการอนุรักษ์พื้นที่และองค์ประกอบในพื้นที่ เป็นสองสิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไป เพื่อให้ได้มาซึ่งการส่งออกของคุณค่าของพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ และใช้ประโยชน์พื้นที่ได้อย่างเหมาะสม แผนงานนี้มิได้มุ่งพัฒนาพื้นที่เชิงกายภาพแต่อย่างใด แต่ให้มีแผนด้านกฎหมายและแผนงานต่าง ๆ ด้านนามธรรม เช่น การปลูกจิตสำนึก และความเข้าใจประโยชน์และหน้าที่ของการอนุรักษ์ หรือการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างและนำพื้นที่มาใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับการพัฒนาของเมือง